

TARİH İLMİ VE BİZDE TARİHÇİLİK

İbrahim Kafesoğlu

Tarih, bilindiği gibi, aşağı-yukarı bir asır öncesine kadar bir ilim dalı olmaktan ziyade basit bilgi seviyesinde bulunuyor ve tarihçilikte insanlığın geçmişi hakkındaki malûmatın birbiri ile alâkasız, irtibatsız şekilde ve muhakemesiz olarak, yani vak'alar arasında sebep-netice münasebetleri üzerinde durulmaksızın, nakledilmesiyle iktifa ediliyordu. Eski Grek tarihçisi Herodotos (ölm. m.ö. V. yüzyıl)'a kadar geri giden ve *Nakilci* veya *Hikâyeci* (Narratif) denilen bu tarz tarihçiliğin masaldan ayrıldığı tek nokta, anlatılan hadiselerde zaman ve yer zikredilmesi idi; gayesi de mümkün mertebe fazla bilgi vermekten ibaretti. Bu telâkki hem Batı'da, hem Doğu'da uzun ömürlü olmuştur. Avrupa'da ortaçağ kilise tarihleri başta olmak üzere XVIII. yüzyıla kadar umumiyetle eserler bu görüş altında yazılmış, islâm dünyası tarihçiliğinin de esas vafını bu tarz teşkil etmiştir. Kronik, *Hikâyeci* telâkkinin meydana getirdiği bir tarih yazma tipidir ki, burada, bilgi yalnız tesbit ve nakledilmek suretile, her senenin vekayii, aralarında hiç bir irtibat gözetilmeksizin yıl-yıl zikredilirdi. İslâm tarihçiliğinin büyük üstadları, meselâ Taberî (ölm. 932) ve İbnü'l-Esîr (ölm. 1231) *Nakilci* usulün temsilcileridirler. Her ne kadar Mes'udî (ölm. 997) ve İbn Miskeveyh (ölm. 1029) gibi bazı Arap tarihçilerinde bu çıkırın dışına çıkmak temayülü seziliyorsa da bu, sonraki devirlere tesir bakımından önemli olmadığı gibi, ünlü tarih felsefecisi İbn Haldûn (ölm. 1406) bile, felsefi ve içtimai temel nazariyelerine rağmen, aynı yolu takipten geri kalmamıştır. Böylce 2500 yıla yakın bir mazisi olan *Nakilcilik* içinde yürüyenler için daima çok şey bilmek, âdetâ kapalı gözlerle beşeriyetin bütün geçmişini ezbere söylemek büyük tarihçilik sayılırdı. Çok bilgi sahibi olmak şüphesiz faydalı ise

de, burada, pek önemli bir gerçeğin farkına varılamamış olması, onun değerinden kaybetmesini intaç ediyordu. Bu gerçek, tarihin doğrudan doğruya insanı, cemiyetleri ilgilendiren bir ilim kolu oluşu idi. Tarih, maksatsız bir malûmat yığını değil; topluma hitap eden, cemiyetin hâldeki durumu ile alâkalı ve aynı zamanda istikbali de tanzimde rol oynayan başlıca bilgi şubelerinden biri idi. Bu sebeble herhangi bir devirde, herhangi bir toplum tarihe dâir bilgileri, tabiatile, kendi yaşayışına hâkim olan hayat görüşü, umumî telâkkileri açısından kıymetlendirilecek, düşünce ve inançlarına uymayan olayları garibseyecek, mühimsemeyecekti. Halbuki her tarihî olay «insanın yaptığı» olduğuna göre onun her devirde ve her toplumu ilgilendirmesi lâzım gelirdi. İşte tarihçi, gerek öğretimde gerek yazıda, tarihî bilgileri sırf malûmattan ibaret sayarak cemiyetin bu tabii temayülünü dikkate almadığı müddetçe, verdiği bilgiler cansız, ruhsuz, mânasız kalmağa mahkûmdu.

Hemen işaret edelim ki, *Hikâyeci* tarihçiliğin bu büyük eksikliği daha milâddan önceki çağlarda sezilmiş ve yeni bir tarz, *Öğretici* (Pragmatique) tarihçilik dediğimiz usul meydana çıkmıştır. Eski Grek tarihçisi Thukydides (ölm. m.ö. 400) tarihî bilgileri yaşayan cemiyetin hayatına tatbik eden ilk yazar olarak görünür. Kendisinden sonra *Öğretici* usulde XIX. yüzyıla kadar bir çok ünlü tarihçiler yetişmiş, bunlar tarafından toplumu, milleti hareket ve faaliyete getirmek maksadile takip edilen, mazinin muayyen hâdiselerinden örnekleri, faydalı icraatta bulunmuş kişileri halkın bilgisine sunmak gayesi, felsefede ve sosyolojide, üzerinde çeşitli fikirlerin yürütüldüğü, «Büyük adamlar» problemini ortaya atmıştır. Tarihçilikte «Eski Grek ülkesi ve Roma'nın meşhur adamları» müellifi Grek tarihçi ve ahlâkçısı Plutarkhos (ölm. 125'e doğru), «Hükümdar» adlı eserin yazarı İtalyan siyaset nazariyecisi ve devlet adamı Machiavelli (ölm. 1527) ve «Kahramanlar» adındaki felsefî kitabı ile tanınan İngiliz filozofu Th. Carlyle (ölm. 1881) *Öğretici* tarzın belli-baş simaları ve yayıcılarıdır. Milletlerin büyük mağlubiyet felâketlerini takip eden zamanlarında veya fikir yönünden dağıntık buldukları devirde halk efkârını toplamak, topluma manevî kuvvet ve ruh aşılama, tarihî malzemedен faydalanarak onu yeni hamlelere hazırlamak maksadile hemen her memlekette bu telâkki dairesinde tarih yazma ve öğretimine baş

vurulmuştur. Bundan dolayı bu usul Batı'da pek revac bulmuş ve yüzyıllarc adevam etmiştir. Bizde de Osmanlı İmparatorluğunun son asırlarında, Meşrutiyette ve Cumhuriyetin ilk 15-20 yıllarında *Öğretici* tarihçilik çerçevesine giren bir çok eser kaleme alınmıştır. Ancak *Öğretici* usulün, tarihçilik yönünden bazı zararları olduğu da muhakkaktır, çünkü milleti lüzumsuz bir tefahüre, hele millî tarih bahislerinde belirli bir şovenizme sürüklemektedir.

İşte dünyada tarihçilik bu durumda iken, «İlim asrı» adı verilen XIX. yüzyılın ortalarına doğru tarih anlayışında da büyük bir gelişme müşahede edildi. Bu yüzyılda fizik, tabiat, kozmografya v.b. gibi müsbet ilimlerin kanunlarını tesbit etme yolunda atılan geniş adımlar, «Tarih»in de bir takım kanunlara bağlanması imkânının araştırılmasına vesile teşkil etti. Tarihte böyle esasların hâkim olabileceğini sezme ve buna dayanarak tarih tetkiklerinde *Araştırmacı-tekâmülî* usulün yolunu açmak şerefi filozof Leibniz (ölm. 1716)'e aitse de, bunun felsefe konusu olmaktan ziyade bir ilim mevzuu bulunduğu hakikatına filozofların ve tarih metodcularının «insanların yaptıkları» üzerindeki karakter incelemeleri neticesinde, şu prensiplerin tesbitinden sonra varılabildi:

1 — İnsanlar varlık ve mahiyet itibarile aynıdırlar. Yalnız mahiyetleri bir olan şeyler birbirine bağlı tekâmül imkânlarına sahip olduklarına göre, insanların gelişmesi de birbirleriyle irtibat halindedir.

2 — İnsanların her türlü hâl ve fiillerinde karşılıklı tesirler mevcuttur.

3 — Bütün beşerî hadiselerde daimî bir değişme vardır. Tarihî vak'alar birbirine benzemeyen şartlar altında vukua gelir. Bundan dolayı her olay kendine mahsus zaman, çevre ve âmiller açısından değerlendirilmelidir.

Bu prensipler tarih tetkiklerinde yeni bir devir açmış, tarihi ruhsuz bilgi yığını olmaktan veya bazı siyasi maksatlar uğruna istismar edilmekten kurtararak onun «ilim» haline gelmesini sağlamış ve böylece *Araştırmacı* (Génétique) tarihçilik denilen çağdaş tarih incelemelerinin doğuşunda kesin bir dönüm noktası olmuştur.

Birinci prensip, bütün insanların mahiyet bakımından bir ve dolayısıyla gelişmelerinin de yekdiğerile alâkalı bulunuşunu kabul etmekle insanlığa yepyeni bir tarihî bakış getirmiş oluyordu. Artık, eski çağlardan XX. yüzyıl başlarına kadar hâkim olan, çeşit-

li bölgelerdeki topluluklar arasında, bir takım indi kıstaslar da-iresinde, tefrikler yapmak devri kapanmış, onun yerine, bütün insanları tüm olarak mütalea eden, toplayıcı ve kucaklayıcı zihniyet kendini göstermişti ki, bu, yeryüzünde tarih boyunca gelip geçmiş kavimlerle halen mevcut bütün milletlerin tarihin seyri üzerinde, az-çok, kısa veya sürekli tesirler yaptığının, yani tarihin beşeriyetin müşterek mahsulü olduğunun göz önünde tutulması ve ortaklaşa bir insan kültürünün mevcudiyetinin benimsenmesi demektir. Bu yeni telâkki tanınmış tarih metodcusu E. Bernheim'a göre, beşeriyetin tarihte hiç bir fikri gelişme ve manevî yükseliş ile kıyaslanamayacak kadar ileri bir merhalesidir. Gerçekten Antik çağın meşhur tarih yazarları böyle bir ana-görüşten mahrum idiler. Onlarca yalnız Grek soyundan gelen veya Roma vatandaşlığı hakkına sahip olan, medenî, kültürlü kişi idi, fakat bu çerçevenin dışında kalanlar ve umumiyetle yabancılar «barbar», cahil mahlûklardı; dolayısıyla bunların beşerî dâvalar ve kültür meselelerinde herhangi bir röl oynama kabiliyetleri yoktu. Hakikate tamamen aykırı bu telâkki Ortaçağlarda dinlerin tesirile az-çok değişikliğe uğramakla beraber, tamamen ortadan kalkmadı. Her ne kadar Batı'da hıristiyanlık ve Doğuda islâmiyet insanların Tanrı nazarında eşitliğini müdafaa etmek suretile beşeriyete bakışta daha geniş bir tolerans yarattı ise de, her iki dinin de insanları, ayrı-ayrı, ancak kendi inançlarına uydukları ve kendi akideleri ahkâmınca amel ettikleri ölçüde kıymetlendirmesi, hattâ hem islâmîliğin, hem hıristiyanlığın «şirk» ve «küfür»le itham ettikleri toplumlara karşı savaş açmanın lüzumuna inanmaları, ileri sürdükleri eşitlik fikrinin noksanlığını gösteriyordu. Çünkü iman etmemiş olanların beşerî değerden yoksun buldukları kanaati vardı.

Görülüyor ki, bütün insanların aynı mahiyette insanlık vasfı ile mücehhez buldukları düşüncesinin galebe çalabilmesi için uzun yüzyılların geçmesi icap etmişti. Bugün artık umumileşme yoluna girmiş olan bu düşüncenin ilmi ve siyasi alanlardaki türlü tecellileri gözlerimiz önündedir. Milletler birbirlerine daha fazla itibar eder olmuşlardır. Milletlerarası kültür münasebetleri, araştırmalarda, birinci plâna geçmektedir. İngiliz tarihçi ve tarih felsefecisi A. Toynbee'nin kabul ettiği tezler arasında, her insan topluluğunun beşeriyetin gidişi üzerinde etki yaptığı, binaenaleyh ne zaman yaşarsa yaşasın ve hangi coğrafi bölgede olursa olsun

her milletin tarihinin incelenmeğe lâyık olduğu fikri onun meşhur büyük eserinde başlıca görüş hâlinde mevcut bulunmaktadır. II. Dünya Savaşından sonra bir çok Asya ve Afrika topluluklarına istiklâl tanınması ve onların birer hür ve müstakil devlet olarak, diğerleriyle aynı haklarla, Birleşmiş Milletler'de mevki almaları da bu telâkkinin akislerindedir.

Gerçekten, bu prensipin mühim bir tarafı da, insanların mahiyet birliğini belirtme yolu ile «esaret» müessesesini mahkûm etmesidir. Her insan aynı mahiyete sahip olduğuna ve her toplum, insan grubu, muayyen ölçülerde beşerî gelişmeye yardım ettiğine göre, insanların yaratılış bakımından hür olmaları gerekir. Hürriyet ilkesi, yine buna göre, insanların tabii temayüllerindedir. Bilhassa vatani, dili, dini ve kültürü ile insanlığa hizmet edecek kıvama gelmiş milletleri kaba kuvvetin zoru ile «esir» etmek, yani onları bu ulvî görevden mahrum bırakmak veya toplumların yükselmesine mâtuflar çalışmalarında onları kayıt altına almak, beşerî gayelere aykırı, insanlık dışı bir tutumdur.

Aynı prensip, Türk tarihinin tümü bakımından da önemlidir. Bilindiği gibi, Batı'lı tetkikçiler vaktile Türkleri «Asya'lı bir kavim», «sarı ırka mensup bir cemaat» ve benzerleri nev'inden bahanelerle kolayca araştırma dışı bırakabiliyorlar, meselâ Avrupa Hunları veya Osmanlı İmparatorluğu gibi kendileriyle doğrudan doğruya alâkası sebebiyle tetkike mecbur oldukları mevzularda da, hiç olmazsa, Hun ve Osmanlı hükümdar ailelerini ya Hind-Avrupalı bir soya bağlamağa yahut onların Türklükle ilgilerini kesmeğe gayret ediyorlardı; çünkü imparatorluk kurmak ve geniş ülkeleri idare etmek maharet ve meziyetinin Türklere nasip olmayacağına inanıyorlardı. Fakat bugün durum hayli değişmiş, hakkımızda birçok ve oldukça tarafsız etüdler yayınlanmıştır. Millî tarihimizin zengin ve parlak sahifelerinden mühim bir kısmını son yarım asır içinde Batıda yapılan araştırmalara borçlu olduğumuz muhakkaktır.

İkinci prensip, insanların yaptıklarında dâima karşılıklı tesirler bulunduğu görüşü, tarihi sadece bir vak'alar bilgisi olmaktan çıkarıp Batılıların «Humanities» dedikleri beşerî ilimler arasına sokmaktadır ki, tarih bu suretle, kültür ve medeniyetin başlıca konusu olmak mevkiini kazanmış bulunuyor. Karşılıklı tesirler, ve bağlantıların mevcudiyetini dikkate almak, vak'aların tek baş-

larına değil, fakat içtimaî, iktisadî, dinî v. b. alanlardaki hareketler ve değişmelerle birlikte, kül halinde meydana geldiğini, tarihî hadiseleri mücerret mütalea etmenin imkânsızlığını, bunun mutlaka diğer sosyal olaylarla aynı zamanda ve eşit kıymette ele alınması gerektiğini kabul etmek demektir. Gerçekte de tarihî olaylar sosyal, iktisadî durum, sanat ve edebiyat üzerinde bir takım tesirler husule getirdiği gibi, sosyal, iktisadî hareketlerin, sanat cereyanları, edebî yeniliklerin türlü tarihî hadiselerle sebep oldukları bir vaki'dir. Bundan dolayı, herhangi bir tarihî hadiseyi kendisini yaratan içtimaî, iktisadî tezahür ve tahavvüllerden ayırmak; keza, onun sebebiyet verdiği sosyal hareketleri tarihî olaydan tecrit etmek mümkün değildir. Bunların hepsi, bir arada, bir bütün teşkil eder. Bütünün unsurlarını ayrı, ayrı tetkik, bizi asla tümün gerçeğine götürmez. İkinci prensip böylece *bütüncülük* fikrini ortaya koymakla tarih araştırmalarında inkılâp yapmış, «Narratif» tarihçilik seviyesini pek aşamıyan siyasî vak'acılık yerine bir nevi kültür tarihçiliği ikame etmiştir ki, bu, tarih öğretimi ve yazımında klâsikleşmiş usulü alt-üst eden köklü bir yeniliktir. Artık yalnız şu veya bu siyasî olay bahis mevzuu olmayacak, konu, falan veya filan imparatorun tahta çıkışı ile ölüm yılları arası şeklinde vazedilmeyecek, fakat milletlerin tarihi içtimaî meseleler hâlinde derinlemesine incelenecektir. Bugün modern tarihçilikten anlaşılan budur.

Üçüncü prensip ise, tarihin tetkik usulü ile alakalıdır. Beşerî hadiselerde daimî bir değişmenin mevcudiyeti fikri, «Tarih tekerürden ibarettir» tekerlemesini yıkmış, onun yerine, her olaya kendi açısından bakmak, onu hususî inceleme konusu yapmak esasını koymuştur. Tarihi insanların yaptığı ne kadar kesin bir hakikat ise, aynı insanların zamanla değiştiği, geliştiği, maddî-manevî alanda yeni iktisaplarla başkalaştığı da o kadar doğrudur ve buna göre, yaşayış tarzı, dünya görüşü, moral bakımlarından mütemadiyen inkişaf eden insan kitlelerinin yarattıkları olayların birbirlerinden farklı bulunması tabii olacaktır. Bunlar arasında ana hatlarda görülen bazı benzerlikler ancak sathî tarihçileri «tekerrür» fikrine götürebilir. Gerçekte tam bir aynılık bahis konusu değildir. Çünkü her hadise insanın o andaki maddî durum ve manevî tutumunun mahsulü olduğundan, iki ayrı zamanda cereyan eden olayların âmili bulunan insanlardaki tabii

değişme ve gelişme keyfiyeti, buna manidir. Yalnız, birbirini takip eden vak'alar arasında sebep-netice münasebeti mevcuttur. Zaten bu özelliğiyle tabiat ilimlerinden kat'i şekilde ayrılan tarih, hadiselerin oluşu bakımından, tekerrür'ün değil *teakup*'un ilmi olmaktadır. Bununla beraber, tarihte bir hadisenin diğerine sebep teşkil etmesi, kendisinin de bir önceki olayın sonucu bulunması durumu, yukarıdaki sebepten dolayı, her hadisenin müstakil hüviyetine hâlel getirmez. Üçüncü prensipin ortaya koyduğu yenilik de burada belirmektedir. İlliyet münasebeti, yani hadiseler arasındaki sebep-netice bağlantısı öteden beri tarihçilerin dikkatini çekmişti. Araştırmalarda bu noktaya az-çok dikkat ediliyordu, fakat yine de her olayın kendine has bir muhtevası bulunduğu hususu sarih değildi. Prensipimiz bunu katiyetle açıklamakta ve olayların özel zaman, çevre ve âmiller vasıtasile değerlendirilmesini şart koşturmaktadır. Böyle bir tetkik metodu bizi hâlile 2. prensipe bağlar. Her tarihî hadise siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel cephelerle bir kompleks olduğundan insanların gerçeklerini eksiksiz, ihmal tehlikesinden masun ve tam olarak aksettirebilmek için her tarihî olay kompleksini ayrı-ayrı incelemek icâp eder.

Üçüncü prensip büyük, hayatî önemde istifadeler sağlamaktadır. Çünkü, bu yolda yapılacak tetkikler (millî yönden belirli toplumların; beşerî yönden de bütün insanların tekâmül çizgilerini tesbite imkân verecek, cemiyetlerin ve insanlığın nereden gelip nereye doğru bir gelişme takib ettiklerini gösterecek ve daha mühim milletlerin istikbâlde tutacakları istikamet hakkında yakın tahminlerde bulunulmasını temin edecektir. Esasen tarih ilminden beklenen hizmet de, kısaca, bundan ibarettir.)

Tarihi ruhsuz bilgi yığını olmaktan kurtarıp faydalı ve mânalı bir ilim haysiyetine yükselten bu prensipler elbette tarih yazımı ve öğretiminde büyük değişiklikler vücuda getirecekti. Nitekim modern tarihçilik, tabir caizse, *ufkî* bir çalışma tarzı olan eski usulü terk ederek *şakulî* araştırmalara, yani derinleşme metoduna girmiştir. Başka bir deyimle, mahdutluk yerini şümillülüğe bırakmıştır. Meselâ tarihi hükümdarların saltanat müddetlerine göre okutmak veya yazmak, yalnız muayyen bir süre hakkında bilgi verebilir, fakat milletin eskiden beri içinde uğruştuğu mânevî oluş'unun hakim atmosferini aydınlatamaz. Çünkü bir hükümdar, idaresi altındaki toplumun, tarihin seyrile birlikte

takip ettiği uzun ve çok girift inkişafın pek kısa bir zamanında gelip geçen ve -eğer icraatçı ise- ana gelişme yolunda ancak, müsbet veya menfi, lâhik etkiler yapabilen bir fertten başka bir şey değildir. İslahatçılar, inkılabçılar da bu kaidenin pek dışında sayılmazlar. Unutmamak gerekir ki, büyük değişmeler yine toplumun, cemiyet olarak, içten-içe hissettiği ihtiyaç ve zaruretlerin sonucudur. Buna göre, dar sahalı ve inhisarcı tarih öğretimi ve yazımı «mahdut»tur, doğru fikir vermesine imkân yoktur; hattâ çıkaracağı hükümler, milletin hakiki mahiyetine uymayacağı için, tarihin gayesi bakımından, zararlıdır da. Bunun gibi, bir milletin tarihini *ufkî* zaman ayırımına göre ele almak da aynı mahzurları ihtiva eder. Çünkü bir millet tarihçe bilindiği andan beri kendi temayülleri, kendi kapasitesi, kendi coğrafî, iklim şartları ve ruhî âmilleri çerçevesinde, sosyal durum, umumî kültür, din, dil v. b. yönlerinden ve daima biri ötekinin neticesi olan hadiseler silsilesi içinde durmadan gelişen canlı bir bütündür. Milleti hayatını çağlara bölmek, bu çağları birer ünite sayarak ayrı-ayrı mütalaa etmek ve çağların başlangıçlarını türlü içtimaî ve tarihî meselelerde mebdede kabûl etmek hatadır. Böyle bir tutum, yine mahdutluğu sebeble, sosyal problemlerin, cemiyeti derinden ilgilendirmiş olan dâvaların iyice kavranması bir tarafa, basit siyasî vak'aların bile hakiki çehresile anlaşılmasını imkânsız kılar. Zira millet denilen varlığın inkıtatsız hayat akışı üzerinde, bu akışı âdeta durdurmasına, «çağ» adı altında sun'î setler kurulmuştur. Bu kadar mantıksız bir ameliye esasında bir millet hakkında verilecek hükümlerde tam bir isabet bulunmayacaktır.

Bu mahzurlar ve eksikler modern tarih ilminde, tetkik tarzının ve malzemenin değiştirilmesi, daha doğrusu inceleme çalışmalarının içtimaî problemler sahasına aktarılması yolu ile bertaraf edilmektedir. Bizim «şümullülük» sözü ile anlatmak istediğimiz bu yeni tarih öğretimi ve yazımı, konu olarak şahısları değil, meseleleri alır; bunları belirli bir zaman kadrosunda değil, en gelişmiş noktadan ta başlangıcına kadar inceler. Meselelerin tetkik konusu edilmesi ve zaman kaydına bağlı bulunulmaması yeni araştırmalara *regressif* bir karakter vermektedir. Çünkü bir toplumu ne gibi problemlerin alâkadar ettiği daha ziyade halihazır durumdan anlaşılır veya bugünkü problemler birinci plânda gelen dâvalar, meselelerdir. Milleti bundan 500 yıl önce ilgilendiği sosyal

ve kültürel meseleleri şimdiki belirtilerinden teşhis edebilmek kabil olduğu gibi, bunların da mahiyetini kavramak için yine geriye doğru gitmek gerekir. Mamafih milletlerin hayatında süreksiz dâvalar da vardır. Meselâ Ortaçağda toplumu fazlasile işgal etmiş bir mesele artık kapanmış olabilir. Fakat maziye karışmış olan türlü gayretlerin tam analizini yapabilmenin de *regressif* bir araştırmayı icap ettireceği şüphesizdir. Yalnız burada bir noktayı açıklamak faydalı olur: Sözü edilen husus araştırmalara ait olup, incelemeler sonunda varılan neticelerin arzında eskiden yeniye doğru gelmek, gelişmeleri kolayca izah bakımından, herhalde daha pratik bir yoldur.

Şimdi, ana prensiplerini açıklamağa çalıştığımız tarih ilminin ışığında bizdeki tarihçiliği gözden geçirebiliriz.

Bizde tarih yazımı ve öğretimi büyük çoğunlukla *Nakilci*, kısmen de *Öğretici*'dir. Bu hükmü tevsik edecek hayli kitap ve yüzlerce makale elimizdedir. Vakıa, bilhassa son 15-20 yıldan beri, tetkiklerde Avrupaî usullerce, modern metod kaidelerine mümkün merteye uyulmaktadır, hattâ bu alanda Batılı tarihçilerin de dikkatini çekecek bir seviyeye ulaşılmıştır. Fakat ilmi tarihçiliğin her üç prensipini de kucaklamak derecesine henüz varılmış değildir. Tatbikat, bizim daha çok, tarihî hadiseleri kendi özel şartları içinde incelemekten ibaret, son prensip üzerinde durduğumuzu gösteriyor. Çalışmalarımız, ekseriyetle, önemli rol oynamış büyük şahsiyetlerin hayatını nakletmeğe veya meselâ büyük Türk devlet ve imparatorluklarının veya Osmanlı tarihinin bir kısmının siyasî olaylarını tanıtmaya tevaccüh ediyor. Bunlar arasında, kültür tarihçiliğinin serpintilerinden olmak üzere, idarî, malî, iktisadî meselelere temas edenler de konuları belli bir devrede tetkikle yetindiklerinden «mahdutluk»tan kurtulamıyorlar. Yani Türkiye'de tarihçilik henüz 2. prensipin esaslarına inemediği gibi, her üç prensipin müşterek sonucu olan şümullülük yoluna da girememiş durumdadır. Zaten, vak'acılıktan tamamen sıyrılabilmekle kabil olan, toplumun yalnız siyasî yönden değil, siyasî olaylardan ayrılması imkânsız diğer bütün cephelerle tetkikine, kısaca, kültür tarihçiliğine intibak etmek ile şümullülük birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Tarih meseleleri olarak ele alındığı zaman her iki engelin de aşılacağı meydandadır. Bizde hemen hiç bir içtimaî meselenin, kültür dâvasının tarih boyunca tecellilerini veren

monografilerin hazırlanmaması herhâlde bundan ileri gelmektedir. Kanaatimize göre, bu eksiklik, yani tarihi doğrudan doğruya toplumu ilgilendiren bir cemiyet ilmi olarak alamayışımızdır ki, bütün çalışmalarımıza, iyi niyet ve gayretle ortaya koyduğumuz eserlere rağmen, gerek üniversitelerimizde, gerek halk kitlesinde tarih bilgisini bir kültür dayanağı vasfında artırmak, tarih şuuru ve sevgisi uyandırmak bakımından ümit edilen sonucun gerçekleşmesine mani olmaktadır.

Bizde tarih yazımı ve öğretiminde carî usul, önce, *bütünlük* anlayışını lâyıkile ihata edememenin zâfı içindedir. Tarih dershanelerinde bazı siyasî vukuatın sıralanmasıyla, iktisat tarihi öğretiminde bir takım narh cedvellerinin, yiyecek, giyecek fiyatlarının bildirilmesiyle, sanat tarihinde eserlerin çok kere tasvirî mahiyette tanıtılmasıyla, din mevzuunda çeşitli inançların sadece islâmî akidelere uygunluğu nisbetinde değerlendirmesiyle, hukuk meselelerinde maziye gitmekten kaçınmak, halihazırda kalmakla iktifa edilmesi bu zâfın açık tezahürleridir. Üstelik, aynı tarihi olaya türlü açılardan bakışların da, üniversitelerin, aralarında herhangi bir kollaborasyonun bahis mevzuu olmadığı başka-başka fakültelerinde ele alınması kiyafetsizliği daha da artırmakta, her zaman bir ve aynı olan, hiç değişmeyen hakikatleri karma-karışık hale getirmektedir. Muayyen bir olayın mahiyetini çeşitli saha mütehasşislerinin ayrı-ayrı teşhise kalkması, tıpkı ruhu ve bedeni ile bir bütün teşkil eden bir insanın umumî fizikî yapısı hakkında herhangi bir organın şekline, biçimine, rengine . . . göre hüküm vermeğe benzer. Elbette insan yalnız parmak, yalnız saç veya yalnız sinir yahut kalbden ibaret olmayıp bütün uzuvların ahenkli surette birbirini tamamladığı ve ruh denilen görünmez kuvvetle bezenmiş bir manzume gerçeğidir. 2. prensipte belirtildiği üzere, tarihi bir olay da tıpkı insan varlığı gibi, canlı bir hüviyettir. Onun da iktisat, hukuk, sanat, edebiyat, din, dil v. b. diye adlandırılan organları vardır. Bunları tek-tek alıp, birbiri ile irtibat kurmaksızın, inceleyerek neden ve nasılına dair sonuçlar çıkarmaya çalışmak, olayı, teşrih masasına yatırılmış kadavra karşısında, kafatasına, koluna bakarak «Sağlığında herhalde şöyle bir insandı» gibi hükümler yürütmekten farksızdır. Tarihçilikte ise hadiseyi öldürmek değil, yaşatmak esastır.

Bizdeki tarihçiliğin, yine «bütünlük» anlayışı ile ilgili olarak,

zaaf noktalarından ikincisi de tarihe meseleler açısından bakamayışımızdır. Bunun başlıca sebebi, hiç şüphesiz memleketimizde öteden beri alışılmış *ufkî* çalışma sistemidir. Nihayet bir hükümdarın saltanat müddeti kadar veya, daha müsamahalı söyleyelim, bir çağ süresi ölçüsünde derinleşebilmek iktidarındayız. Yani gerek siyasî vak'aların, gerek içtimai dâvaların âmillerini ancak bu mahdut çerçeveler içinde ele almak ve sıhhati meşkük bazı sonuçlara vardıktan sonra, nihayetlendirmek zorunda kalıyoruz. Toplum problemlerinin çok kere cemiyetle yaşıt bulunduğunu ve bundan dolayı tezahürlerin, toptan, baştan sona kadar incelenmesiyle ancak gerçeğe ulaşılabilceğini her zaman hatırlamıyoruz. Durumu bir misalle açıklamak isteriz:

Garblılaşıma cereyanının hâlen en önemli problemlerimizden biri olduğu malûmdur. İlim muhitlerinde, aydın çevrelerinde tartışma mevzuu olan dâva hakkında çeşitli görüşlerin çarpışması ve bunların günlük gazeteler vasıtasıyla milletce yakından takip edilmesi meselenin sosyal bir karakter kazandığını gösterir. Garblılaşıma hareketinin Türk toplumunda yarattığı müsbet-menfi tepkiler bir bakıma içtimai, bir bakıma iktisadi, bir bakıma dini mahiyet taşırsa da hakikatte umumî heyeti ile o, Türk milletinin halihazırda oluş'unu belirten ve istikbâlde yapacağı kültür anlaşmalarında, siyasî, askerî ittifaklarda dost ve düşmanı seçmekte rehberlik edecek milli bir tutum olmak itibarile, hayati önemde girift siyasî olaylara da zemin hazırlayan tarihi bir hadisedir. Bu özelliği ile bu problemin izahı tarihçiye düşen bir vazifedir. Çünkü ancak tarihçidir ki, meselenin unsurlarını, bu unsurların kaynaklarını ve zaman içinde gelişme seyirlerini, buna karşı devir-devir toplumun aldığı tavrı, sebeplerini vesikaların ışığında tesbit etmek imkânına sahiptir. Tarihçi burada problemi terkib eden sosyal mütaların karşısına milletin maddî gücünü, mânevî değerlerini, kıymet hükümlerini, telâkkilerini, hayatı anlayış tarzını, ahlâkî vasfını, düşünce sistemini koyacak; mukayeseler yapacak, hangi hususlarda intibak mevcut olduğunu, nerelerde aykırılıklar bulunduğunu belirtecek ve imkân nisbetinde uzlaştırma yolları arayacak, çareler teklif edecektir. Bu muazzam işin hallini, her meseleyi yalnız birer tarafından tutmak zaruret ve kifayetinde olan bir hukukçudan, bir iktisatçıdan veya bir dinciden beklemek yanlıştır. Türkiye'de bu derecede ehemmiyetli bir problemin âdeta

içinden çıkılmaz bir keşmekeş manzarasına bürünmesi, türlü ihtisas şubelerine mensup hemen her aydının mevzuu parmağına dolamasından dolayıdır. Bu meselede, yalnız şimdi değil, yüz küsür yıldan beri, hukukçu, iktisatçı, fikir adamı, edebiyatçı, hattâ dinci görüşünü açıklarken tarihçinin susmayı tercih ettiği bir gerçektir. Halbuki, *şumul* esasında *şakulî* bir çalışma sistemi onu tatminkâr yazma ve konuşma yetkileriyle mücehhez kılabilirdi. Meselâ, meselemizde, tipik bir unsur olmak üzere, yenilik hareketlerine karşı daima direndiği söylenen din faktörünü alalım. Günümüzden geriye doğru gidildikçe, Türk milletinin bu mevzuda aksiyon ve reaksiyonlarını ortaya koyan hadiseler görülür. Cumhuriyet devrinde, II. Meşrutiyette irtica hareketleri, Batı'ya yönelme çağı olan Tanzimat devrinde benzer vak'alar zuhur etmiştir. Atalarımızın sebep ve şahit olduğu bu olaylar Türk cemiyetinin mahsulüdür. Acaba o zamanki itikat anlayışı ile şimdiki arasında münasebetler mevcut değil midir? Veya günümüzde ne gibi törpülenmeler, yumuşamalar olmuş, bu değişiklikler nasıl ve hangi âmillerin tesirile vukua gelmiştir? Daha geriye doğru bağlantıyı takip edelim. XVII. yüzyılda İmparatorluk başkenti İstanbul'u alt-üst edecek kadar ciddiyet kazanan bir «Kadı-zade'liler» meselesi bahis konusudur ki, görünüşte medreseyi temsil eden fakihlerle halk kitlelerinin tercümanı tarikat mensuplarının çatışmasından çıkmıştır. Bunda rol oynayan ana düşünce yalnız islâmî akideye mi, yoksa aynı zamanda eski Türk tefekkür sisteminde mühim yeri olduğu bilinen kamlık (şamanizm) telâkkilerine mi dayanıyordu? Kadı-zadeli'ler hadisesini yalnız Sultan Murad IV. ve Sultan Mehmed IV. in saltanat tarihleri kadrosunda, dinî ve kültürel cephesi ile birlikte, izah etmek elbette mümkün olmayacaktır. Çünkü buradaki tasavvufî düşüncenin temelleri Ortaçağ Türkiyeğinde, Anadolu Selçuklu Devleti ve hattâ Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihlerindedir. Türk-islâm milletlerinin hayatında pek uzun bir müddet nâzım hayat görüşü vasfını taşıdığı sezilen tasavvufî tefekkürün unsurlarından bir kısmını islâmdan önceki Türk toplumlarında bulmak kabildir. O hâlde Garblılılaşma hareketi karşısında dinci Türk zümresinin durumuna ve tutumuna dâir isabetli bir tahlil ve doğru bir hüküm, din mevzuunun Türk tarihindeki gerçek yerinin bilinmesine bağlıdır. Ve yine tarihin seyri boyunca bu gibi zümrelerin her devir toplumu içinde işgal ettiği mevki

ve nüfuz derecesinin tesbiti onların Cumhuriyet Türkiyeindeki tesir nisbetini tayin yönünden pek kıymetli bir mûta teşkil edecektir.

Misâl aldığımız Garblılılaşma cereyanının tabiatile başka bakımlardan da işlenmesi gerekir. Türk tarihçisinin bu ayarda problemleri sayılamıyacak kadar çoktur. Meselâ Türklerde bir yerleşik hayat, bir iskân siyaseti meselesi, bunun Osmanlılarda, Beyliklerde, Selçuklularda ve Orta Asya Türk şubelerindeki şekilleri hakkındaki neticeler şaşılacak gerçekler ortaya koyabilir. Sonra, bir eski Türk medeniyeti konusu vardır ki «şümüllü» tarzda araştırıldığı takdirde Hind, Çin, İslâm, Avrupa medeniyetleri sayesinde varlığını koruduğu iddia edilen Türk milletinin, ihtimal, kendine mahsus bir medeniyet tipinin yaratıcısı olduğu ve belki, temasa geldiği, adları sayılan, çeşitli medeniyetlere küçümsenemeyecek ölçüde kıymetler eklediği, yardımlarda bulunduğu meydana çıkacaktır. İşte böylece millî tarih anlaşılacak, vuzuh kazanacak, Türk milleti bu gerçekleri öğrendikçe, medenî âlemin faal bir üyesi sıfatile ve tarihinden aldığı hızla daha çok çalışacak, kültürünü zenginleştirecek, beşeriyetin yükselmesine hizmete devam edecek; 1. prensip esasları dahilinde, ileri milletler kervanında yerini alacaktır.

Modern tarih ilminin ortaya koyduğu «bütünlük» anlayışına göre *şakulî* çalışmalarda meselelerin inceleneyeceğini söylemiştik. Fakat hangi meseleler? Bir milletin bir çok dâvaları arasında hangileri ilk plânda araştırılmaya, işlenmeye lâyık görülecektir? Yani meselelere tatbik edilecek değerın kıstası nedir? Bu sorular yukarıdaki kadar önemli başka bir konuyu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı kısaca tarih felsefesine, daha doğrusu tarih bakımından şuurlu bir felsefî görüş ihtiyacına temas edeceğiz.

Tarih felsefecileri, tarihî olayların mücerret küllî illetini keşfe çalışırlar ki, bu husus mevzuumuz dışındadır. Söylemek istediğimiz şey şudur:

1-Her tarihî olay kendi devrinde hâkim umumî dünya görüşünün, yani hayat felsefesinin bir tezahürüdür ve unsurlarının tamamı birden bu felsefe ile irtibat hâlinindedir.

2-Her tarihçi kendi devrindeki topluma hâkim dünya görüşünün, yani hayat felsefesinin tesiri altındadır ve onun konuları seçişinde ve işleyişinde şahsî duygularını bu tesirden kurtarması müşküldür. Zahiren felsefe ile hiç ilgisi yokmuş, hiç bir felsefî telâkki ile münasebeti mevcut değilmiş gibi görünen bir tarih yazarı, hattâ

bir tarih meraklısı, farkına varmadan, şuuraltı bir noktai nazarın, topluma, tarihe bir nevi bakışın takipçisidir. Çeşitli çağlarda, tarihçilerin ileri sürdükleri yeni fikirler, umumî telâkkiye aykırı düşünceler de aslında tezat teşkil ettiği ana görüşlerle alâkalıdır, zira hareket noktası o görüşlerdir.

Şu hâlde tarihi hadiselerin zuhurunda bir hayat felsefesinin; tarih yazan ve öğretenlerin şuurunda da bir tarih felsefesinin bulunduğu şüphesizdir. İşte bu durumdur ki, problemlere değer biçmek suretile bizim meseleleri seçmemizde rol oynar. Meselâ teokratik zihniyetin hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğu zamanında tarih öğretim ve yazımı islâm tarihine ve millî bakımdan, Osmanlı hükümdar ailesi tarihine inhisar ediyordu. 1908 deki rejim değişikliğini müteakip yine islâmiyet kadrosunda kalmak üzere, tarihimizin Selçuklulara, Gaznelilere kadar genişlediği görüldü. Cumhuriyetten sonra ise bu, mazinin bütün Türk toplumlarını kucaklayan umumî bir şekil aldı. Büyük çaptaki bu tahavvüller, değişmeler elbette tesadüfi değildir. Bir islâm devleti teşkil eden Osmanlıların dünya görüşü ne 300 yıl önce, ne de yeryüzündeki müslümanların başı olan padişah-halifenin mevcut bulunduğu II. Meşrutiyet devrinde başka türlü tecelli edemezdi. Cumhuriyetle başlayan yeni hayat anlayışı ve felsefesi, gerçekte de millî tarihimizin ancak bir safhasından ibaret bulunan islâm çağını Türklüğün mazisindeki yerine yerleştirmiş ve Türk tarihi tetkiklerine çok daha geniş ufuklar açmıştır.

Bununla beraber, herhangi bir yanlış tefsiri önlemek için, hemen belirtelim ki, bir devrin dünya görüşü, tarih felsefecisinin ve tarihçinin dahli olmaksızın, kendini bizzat empoze eder bir mahiyet taşımamaktadır. Milletın maddî-mânevî türlü kaynaklarından doğan tesirlerin muhassalası diyebileceğimiz hayat felsefesini belirli hedeflere yöneltmek mümkündür. Toplumların dünya görüşlerinin, yine toplumların maddî varlık ve moral durumları dikkatten kaçırılmamak şartile, şuurulu bir şekilde ve ilmî yollardan işlenerek yüksek menfaatlar temelinde muayyen esaslara bağlanabildiğine dair örneklerimiz vardır. Meselâ filozof Kant (ölm. 1804)'ın tarih problemi hakkındaki sarıh düşünceleri onu takip eden diğer filozoflar: Fichte (ölm. 1814), Hegel (ölm. 1831), Schelling (ölm. 1854) tarafından geliştirilmiş, böylece tarih felsefesinde «idealî telâkki» teşekkül etmiştir ki, Alman idealizminin, Ranke (ölm. 1886) gibi büyük

tarihçilerin çalışmalarında tatbik sahası bulan bu tarih cephesinin, Alman milleti üzerinde yaptığı müsbet ve sürekli tesirler malumdur. Buna mukabil, tarihin oluşunu, yine felsefî görüş olarak, iktisadî münasebetlere dayatan K. Marx (ölm. 1883) ın âdeta bir dünya siyasetine yön veren nazariyesinin yeryüzündeki etkilerini hepimiz biliyoruz. Idealistik'in, tarihî materyalizmin ve bunlarla birlikte tarih felsefesindeki diğer telâkkilerin hangisi doğru, hangisi yanlış tartışması başka bir konudur. Bizi asıl ilgilendiren cihet, filozof ve tarihçilerin bir milletin veya milletlerin manevî gelişmelerine yeni istikametler verebildikleridir. Bir toplumda belli bir hayat görüşünün, tarih felsefesinin tebellür etmesi ise, tarih araştırmalarında dağınıklığı önler, ilmî, fikrî perişanlığa meydan vermez, tezatlara mani olur; ayrıca, aynı felsefenin halk kitlelerine aşılması filozofla aydın, tarihçi ile tarih meraklısı, idareci ile halk arasındaki ikiliğin kalkmasını, onların uzlaşması ve birleşmesi sonunda milletçe tek hedefe doğru yürünmesini sağlar. Bir millet için gönül birliğinden daha büyük bir kudret kaynağı herhâlde tasavvur edilemez.

Demek ki, modern tarih araştırmalarına intibak edebilmek için bizde, her şeyden önce, tetkiklerimize mevzu olacak problemlerin seçiminde rehber vazifesini görecek ve bu arada Türk toplumunu ideallere yöneltebilecek şuurulu bir tarih felsefesinin kurulması lâzım gelmektedir. Bu felsefe binlerce yıllık mazinin türlü olayları içinde yuğrula yuğrula millet kıvamına gelmiş Türk toplumunun ruhunu, karakterini, değerlerini, kültürünün, medeniyetinin ölümsüz kıymetlerini ihtiva edecek ve bu maddî-mânevî kaynaktan aldığı ilhamla yeni ülküler, istikbâller gösterecektir. Hem millî, hem beşerî yönden büyük faydası aşikâr ve bilhassa Türk tarihini incelemekle meşgul bulunanları, ne yaptığının farkında olmaksızın bir şeyler ortaya koymağa çalışan bir takım insanların kör döğüşü çıkmazından kurtararak, kurduğu binanın mahiyetini bilen, onu kontrol edebilen mimarlar seviyesine yükseltecek olan böyle bir tarih felsefesinin inşacısı olarak bir filozof-tarihçinin zuhurunu beklemek doğru değildir. Malzemesi millet ve bu malzemeyi en iyi tanıması gereken de tarihçi olduğuna göre, üniversitelerimizdeki her tarih mensubu kendini bu maksada yöneltebilir, ilmî usuller içinde, fakat gayeye uygun araştırmaları ile bu ulvî yapıda pay sahibi olabilir. O zaman mo-

dern tarihçiliğin 2. prensipi de, ilk prensiple paralel şekilde gerçekleşme yoluna girecek, tabiatile, öğretimde ve yazıda birlik meydana gelecek, şimdiye kadarki karışıklık ve çelişmeler yerini, her biri gayenin bir tarafını aydınlatan mânalı, vâzih çalışmalara terk edecektir.

Şunu da söylemek bir vazifedir ki, hepimizin dahil olduğumuz tarihçilik sahasında sorumlu yalnız biz değiliz. Yukarıda bir münasebetle belirttiğimiz gibi, Türkiye'de tarihçilik hayli yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Buna rağmen kifayetsiz kalışımızda suçu daha ziyade hâlen de takibe mecbur olduğumuz eski öğretim sisteminde aramak lâzımdır. Kanaatimize göre, bu sistem değişikçe hamle yapmamız imkânsız gibidir. Gelecek yazımızda bu hususu daha da açıklamak ve yeni öğretim plânları teklif etmek niyetindeyiz.